

ЗА ИНИЦИЈАЛИТЕ ВО РАДОМИРОВОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Катица Трајкова
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија

FOR THE INITIALS IN THE RADOMIR'S EVANGELIARY

Key words: Radomir's Evangeliary, teratological style, ornament and initials

Summary: Radomir's Evangeliary's richest illuminated Macedonian manuscript from the 13th century and according to the motive of ornamentation belongs in the group of manuscripts with teratological (monster) style, which is a specific composition made of strips and twigs which are each intertwined with monster forms wild animals and birds, whose spokes merge into strips, masterfully delineated so that it is not known where the figure ends and where tapes start. The ornament are headpieces and decorative additions, and the initials, total 314, are in the teratological, interlaced and few in the vegetal style.

Клучни зборови: Радомирово евангелие, тератолошки стил, орнамент, иницијали

Резиме: Радомировото евангелие е најбогато илуминиран македонски ракопис од 13 век и според мотивот на орнаментите припаѓа во групата на ракописи со тератолошки (чудовиштен) стил, кој претставува специфична композиција составена од ленти и гранчиња што меѓу себе се испреплетуваат со чудовишни облици на диви животни и птици, чиешто краци се спојуваат во лентите, мајсторски исцртани така што не се знае каде завршува фигурата а каде почнуваат лентите. Орнаментот главно го сочинуваат заставките и декоративните дополнувања, додека буквите (иницијалите), вкупно 314, главно се изведени во тератолошки, плетеничен, а мал број во растителен стил.

При истражувањето на орнаментиката на средновековните ракописи, особено е интересна орнаментиката на ракописите од 12 и 13 век, бидејќи во овој период таа се карактеризира со иницијали и заставки, кои се специфични по бројноста, разноликоста и по нивната

оригиналност. Тие се претставени со многубројни различни човечки фигури, дракони, змејови и сепакви чудовишта преплетени со панделки, ремени, ветки, со животински опашки, претставени со реални и фантастични форми на цветови, гранки и листови поместени во илјадниците страници на словенските ракописи. Тоа е периодот на тератолошкиот стил во орнаментиката на словенските ракописи.

Литературата што се однесува на илуминацијата на старите ракописи воопшто е мошне обемна. Особено се значајни трудовите на Стасов, Буслаев, Кондаков, Шчепкин и др., а во јужнословенски рамки мошне значајни се трудовите на Радојчиќ, Мошин, Рајнов, Цурова и др. (в. Литература).

Во нашиот прилог ќе се обидеме да ги прикажеме резултатите од анализата на иницијалите содржани во Радомировото евангелие.

Илуминацијата на старите ракописи опфаќа два главни елементи: минијатура и орнамент (Мошин, 2009: 9). Минијатурата, како уметничка творба, го толкува текстот со помош на пластични ликови, фигури, пејзажи и симболи. Орнаментот, пак, го сочинуваат заставките и иницијалите (буквите). Заставките се всушност украсните композиции пред насловот на делото каде што врската со текстот е повеќе од формална и стилистичка природа, освен во случаите кога заставката во својата композиција содржи и заглавие испишано со букви, додека буквата е неизбежен елемент и честопати писецот се стреми да ја искористи и како декоративно средство, претворајќи ја во орнамент. Овој буквен орнамент е секогаш во иницијална позиција, привлекувајќи го вниманието на читателот на најважните делови од читањето во ракописот.

Во старите ракописи најмногу иницијали имаат евангелијата (полните апракоси) и апостолите. Најчесто во евангелијата се среќаваат иницијалите в, во традиционалното обраќање 'во она време' и р во изразот 'рече (Господ)', додека во апостолот најчесто се среќаваат буквите в и ч, со кои почнуваат обраќањата 'браќа' и 'чедо'.

Проучувачите на словенската ракописна орнаментика се согласни дека таа се карактеризира со јасна византиска стилска основа врз која се надоградуваат традициите од писарските школи и различните културни влијанија (Мошин, 2009: 23). Врз основа на стилскиот критериум и хронолошките меѓи, словенската орнаментика се дели главно во три групи: 1. орнаменти на стл. ракописи до 12 век, кои главно го прикажуваат или византискиот стил на илуминација од добата на македонската династија или народно-фантастичниот – примитивниот орнамент; 2. орнаментика на тератолошки

(чудовиштен) стил во ракописите од крајот на 12 до крајот на 13 век; 3. орнаментика на нововизантискиот и т.н. балкански тип, што се среќава до крајот на ракописниот период, кога е потиснат од западните орнаментални стилови, кои продираат заедно со печатените книги (Мошин, 2009: 51).

Радомировото евангелие, што овде е предмет на интерес, е најбогат илуминиран македонски ракопис од 13 век и се карактеризира со орнаментика на тератолошки (чудовиштен) стил (Мошин, 2009: 102).

Тератолошкиот стил во орнаментиката на јужнословенските кирилски ракописи настанал како продолжение на народно-фантастичниот орнамент (Мошин, 2009: 83) и, како што веќе споменаваме, овој стил претставува специфична композиција составена од ленти и гранчиња што меѓу себе се испреплетуваат со чудовишни облици на диви животни и птици чишто краци се спојуваат во лентите, мајсторски исцртани така што не се знае каде завршува фигурата а каде почнуваат лентите. Почетокот на овој стил, според Кондаков (1929: 134) треба да се бара уште „одамна, пред доцниот т.н. римски стил, во најраното раздобје на источната средновековност, кога се формирал ѕверскиот стил, кој дошол заедно со варварскиот свет што се населил во средиштето на грчко-римските територии. Покрај античките грчко-римски и ориентални извори во тој стил навлегле и компоненти на традиционалните персиски и средноазиски елементи“.

Во јужнословенските кирилски ракописи, според Шчепкин (1906: 30–60), тератолошкиот стил се јавува во три типа: народна, уметничка и техничка (вештачка) тератологија. Првиот тип настанал врз основа на народно-фантастичниот стил на територијата на Македонија, вториот тип е карактеристичен за западната српска територија (најизразен е во орнаментот на Мирославовото евангелие) и третиот тип е карактеристичен за Трновскиот скрипторски центар. Според оваа поделба, Радомировото евангелие припаѓа кон групата на ракописи со т.н. техничка тератологија (Мошин, 2009: 17).

Радомировото евангелие е црковнословенски ракопис од 13 век, кое според јазичните особености се поврзува со дејноста на Кратовската книжевна школа. Подетално овој ракопис е проучен од Радмила Угринова-Скаловска и Зденка Рибарова, и нивните согледби од јазичната анализа се претставени во монографијата *Радомирово евангелие* во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје.

Во врска со односнава проблематка авторките нагласуваат дека ова евангелие содржи 314 разновидни иницијали исцртани со кинобар, исполнети со зелена и жолта боја, дел од нив претставени како извиткани плетенки, а дел изведени во тератолошки стил (Угринова-Скаловска, Рибарова, 1988: 8).

За иницијалите и заставките во Радомировото евангелие среќаваме и во трудовите на Буслаев, Мошин, Стасов, Харисијадис, Џурова, каде што е нагласено дека ова евангелие содржи богата орнаментика, односно дел од иницијалите имаат форми што се познати и во други ракописи од овој период, а дел од нив имаат оригинални решенија, кои можеби се самостојно дело на писецот Радомир (Харисијадис, 1966: 119).

Во врска со илуминацијата на ракописот само накусо ќе споменеме дека ова евангелие ги содржи двете декоративни средства – и орнамент и букви. Орнаментот главно го сочинуваат двете заставки (првата е на листот 80в, пред читањето на Евангелието по Лука, втората е на листот 146в) и декоративните дополнувања, односно украсите (на листот 3р пред почетната буква на заглавието на третата недела по Велигден (Мироносици); на листот 24в, пред и зад зачалото по Матеј, потоа на листот 61р, пред и зад читањето на евангелието по Марко и на листот 179в на дното од страницата). Радомировото евангелие има и неколку „раце“ со дополнувања меѓу витките во стисната тупаница (тие се среќаваат на листовите: 36в, 50р, 109в, 144в 169р и 147р).

Мотивот на иницијалите во Радомировото евангелие, покрај со тератолошки стил, е претставен и преку повеќе антропоморфни форми, плетенични, а во ограничен обем се среќаваат и иницијали со растителни мотиви. Тоа се главно буквите в и р, а по еден пример се среќаваат буквите: г на листот 9в, п на листот 153а, оу на листот 153в, т на листот 156в и б на листот 162в.

Иницијалите со тератолошки стил, кој, според Мошин (2009: 102), се карактеризира со специфични начини на спојување на деформирани животински тела со систем од преплетени ленти што се зема како битна карактеристика на словенскиот тератолошки орнамент, во Радомировото евангелие композициски може да се издвојат во неколку видови.

Тоа се, пред сè, ликови на животни или птици прикажани во профил, чишто тела се преплетени во јазли или ленти, а положбата на муцката, односно клунот е во насока кон текстот. Обично од муцката, клунот излегува гранка. Таков вид иницијали среќаваме, на

пример, на листовите: 4в, 5а, 7в, 16в, 18р, 22р, 26в, 36в, 37р, 41р, 55в, 72в, 84в, 96р, 179р итн.

Друг тип иницијали се оние со слика на животно или птица, кое, независно од насоката на телото, има неприродно издолжен врат со кој образува јазол и со отворената муцката го гризе сопствениот врат. Често кај овој вид иницијали сликата на животното, односно птицата, е прикажана само во горниот дел, додека долу завршува или со плетен столб или геометриски. Такви се иницијалите на пр. на листот 4р каде што буквата в е прикажана во долниот дел со две плетенки меѓу себе преплетени и на три места сплетени во јазли, и оттука се издига една лента што во горниот дел се свива правејќи го горното крукче на в коешто завршува со животинска глава со отворена уста што се врти наназад обидувајќи се да го прегризе сопствениот врат (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 27), потоа иницијалите на листовите 30р, 32в, 75р, 80в, 93в, 94р, 97р, 101в, 113р, 113в, 119р, 138в, 140в итн.

Третиот тип иницијали е претставен како слика на животно или птица што ја зафрла муцката наназад нагоре или само нагоре, а во клунот, односно муцката, држи гранка или јазол. Неретко се среќава редуцирана разновидност, кога свртената муцка нагоре е сплетена во солбот. Таков е на пр. иницијалот р на листот 7р прикажан како плетенка, а горе каде што треба да стои хоризонталната линија, налево излегува муцка од животно, или пак иницијалот в на листовите 85р, 88р, 95р итн.

Кај четвртиот тип иницијали е содржан мотивот на птица што се наоѓа на врвот на плетен столб, а во устата држи гранка или лист. Кај овој тип иницијали разликуваме две разновидности: птицата со клунот е свртена кон текстот, таков е, на пр., иницијалот р на листовите 59р, 65в; и птицата со клунот е во обратна насока од текстот. Таков е иницијалот р на листот 35р.

Петтиот тип иницијали е прикажан како четириножни животни нацртани во профил. И тука разликуваме две разновидности. Кај првата, главата на животното е во насока на телото и е свртена кон текстот, а од муцката излегува гранка. Таков е иницијалот р на листот 79р, и иницијалот в на листот 3р, но, кај овој иницијал, телото на животното е заврзано со ленти за вертикален столб. Кај втората разновидност, главата на животното е нацртана во обратна насока на телото. Таков е иницијалот в на листовите 46р и 62в (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 24).

Шестиот тип иницијали композициски се прикажани како слика на две глави од животни, едната горе, а другата долу, формирајќи ги така горното и долното крукче на буквата в, свртени со лицата едно кон друго, и поврзани со една лента, а од муцките им излегуваат гранки што се преплетуваат на средината на вертикалниот столб. Таков е иницијалот на листот 41в.

Како разновидност на овој тип иницијали е иницијалот в што се наоѓа на листот 72в, кој е прикажан со глава од животно што го формира долниот дел на буквата, додека горното крукче е исцртано со густа плетенка изврзана во јазли.

И на листот 81в е исцртан интересен иницијал в прикажан со две животински глави. Горниот круг на буквата е прикажан со животинска глава во анфас, додека подолу, на нејзината лева страна, кај вратот, назира глава од животно свртено во профил со муцката издигната нагоре кон лицето на горното животно. Од вратот на горното животно излегуваат три ленти кои во долниот дел се раздвојуваат, две остануваат налево, една оди вдесно, а потоа се спојуваат во најдолниот дел десно во една лента.

Седмиот тип иницијали е претставен само преку нацртот буквата в, која на четири места се среќава со орнитолошки мотив, прикажана од ленти коишто во долниот дел се свиваат во концентричен круг, на средина од стеблото се превиткуваат и горе исто така концентрично се свиткани, но со помал обем. Таков е нацртот на буквата в на листот 2в, каде што на горниот концентричен круг од десната страна има нацртано мал клун, а одлево излегува мала кикиришка. Ваков мотив на иницијалот в се среќава и на листовите 20р, 42р, 45р.

На листот 65р со единечно решение на буквата в е прикажан мотив на змија, чиешто тело е сплетено во дебели ленти, кои во долниот дел завршуваат со флорални мотиви, а од вратот излегува крило.

Во Радомировото евангелие се содржани и четири антропоморфни иницијали. Првиот се среќава на листот 28р, тоа е нацртот на буквата р, каде што стеблото е претставено со една лента на две места обвиткана со прстени, а горниот дел е човечка глава во профил. На листот 83в горниот дел од иницијалот в е прикажан како човечки лик во анфас, претставувајќи неразделен дел од столбот на буквата, а во долниот дел се преплетуваат ленти врзани во јазол (Буслаев, 1883: 97). Третиот иницијал со антропоморфни елементи го

среќаваме на листот 84р, каде што горниот полукруг на буквата в е формиран од лице на човек во анфас (со условно стилизирана форма) што излегува од устата на животно преплетено со ленти (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 15). Четвртиот иницијал, буквата ρ, се наоѓа на листот 87р прикажан како човечки лик во анфас, прикачен на муцка од животно, кое стои на вертикален столб на средина пресечен со прстен, а на дното завршува во јазол.

Со единично решение на листот 27в буквата ρ е претставена со вертикално стебло кое завршува со човечка дланка формирајќи ја горната полукружна форма на буквата.

И кај плетеничните иницијали може да се издвојат неколку варијанти.

На повеќе места иницијалот ρ е прикажан со стебло формирано од една лента на неколку места обвиткана со кружни прстени, а горниот дел е формиран од две ленти врзани во јазол, додека долниот дел завршува со флорални елементи. Таков нацрт се среќава, на пр., на листовите 4в, 17в, 19р, 29р, 33в, 34р итн.

Друг вид е стеблото на буквата е формирано од плетенка, а горе кругот е формиран од една лента со флорални мотиви, на пр. на листот 5р, или пак стеблото е плетенка, а горе кругот е јазол формиран од двете ленти, на пр. иницијалот на листот 14в, 24в.

Овој иницијал е претставен и преку стебло со две паралелни ленти, едната со исцртани израсоти, кои во горниот дел се преплетуваат во јазол, формирајќи ја буквата, а во долниот дел стеблото завршува со клинови, на пр. иницијалот на листот 8в.

На неколку места овој иницијал е нацртан со стебло од една лента, која во горниот дел завршува со концентричен круг, а долу стеблото завршува со јазол. Таков нацрт се среќава, на пр. на листовите 33р, 60р итн.

Буквата в е прикажана исто така во плетеничен, односно геометриско-плетеничен стил, со двојна или погуста плетенка, во горниот дел преплетена во помал обем, а во долниот дел во поголем. Стеблото најчесто е формирано само од една лента, на пр. на листовите 6р, 17р, 37в, 104р, 105р, 105в, или пак, другиот тип е лентата на стеблото во долниот дел се дели на два дела, кои подолу се преплетуваат и го формираат долниот круг на буквата, на пр. на листовите 8р, 10р, 50в итн.

Неретко, стеблото на овој иницијал се среќава и како плетенка, во горниот дел преплетена во мал обем, а долу како решетка, на пр. на листовите 23р, 48р, 94р итн.

Мал број иницијали се среќаваат со растителен мотив. Такви се буквата ρ на листот 12р каде што е испишана само со една права линија, а горе каде што полукружната линија ја формира буквата е нацртан мотив на лист, потоа иницијалот ρ на листот 50р и иницијалот в на пр. на листовите 61в и 92в.

Од овој преглед на иницијалите можеме да заклучиме дека умешноста на илуминаторите на старите ракописи мошне мајсторски е преточена во орнаментиката на Радомировото евангелие, особено во исцртувањето на богатството од иницијали, карактеристични и според мотивот и според композицијата.

Прочувањето на орнаментите на старите ракописи е едно од суштинските прашања во врска со одредувањето на народните орнаментни стилови, бидејќи културното наследство сведочи за една богата традиција во орнаментиката. При препишувањето на книгите во скрипторските центри писците и калиграфите преку нивното украсување ги облагородувале со народен дух, со народна традиција, којашто се согледува и на производите од сребро и злато, на облеката, керамиката и другите битови предмети.

Литература:

Буслаев, Фёдор, Иванович. 1897. Русское искусство въ оценке французскаго ученаго. *Критическое Обозрение*, г. I, № 2, 2 – 20; № 5. Москва. 1 – 24.

Буслаев, Фёдор, Иванович. 1917. Исторические очерки по русскому орнаменту по рукописях. Петроград: *Издание отделения Русского языка и Словесности Академии Наук*.

Васильев, Љупка. 1988. Орнаментика Болоњског псалтира. Во *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и Кирило-методиевската традиција во Македонија*. акад. Блаже Конески, акад. Божидар Видоески и акад. Петар Хр. Илиевски. Скопје: МАНУ. 225–231.

Джурова, Аксинија. 1981. *1000 години българска ръкописна книга. Орнамент и миниатюра*. София: Издателство Септември.

Жуковская, Лидия, Петровна. 1974. Инициалы в древнерусских рукописных книгах. Во *Русская речь*, № 3. ред. Борковский В. И. и др. Москва: Наука. 108–121.

Карский, Евфимий, Фёдорович. 1979. *Славянская кирилловская палеография*. Москва: Наука.

Киселев Н. А. 1975. Из опыта классификации тератологических композиции в памятниках южнославянской и русской письменности XI–XIII вв. Во *Зборник Карпато-Дунайские земли в середине века*. ред. Гросул Я. С. Кишинев: АН СССР, Институт славяноведения и балканистики.

Кондаков Н. П. 1929. *Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры*. Прага: Česká Akademie Věd.

Мошин, Владимир. 2009. *Избрани дела, кн. VII*. прир. д-р Ѓорѓи Поп-Атанасов. Скопје: Менора.

Райновъ, Николай. 1925. *Орнаментъ и буква въ славянските ръкописи на Народната библиотека въ Пловдивъ*. София: Държавна печатница.

Стасовъ, Владимиръ. 1884–1887. *Славянский и восточный орнамент по рукописям древняго и новаго времени*, II-III. С. Петербург: Картографическое заведение А. А. Ильна.

Стасовъ, Владимиръ. 1884. *Картины и композиции скрытыя въ заглавныхъ буквахъ древнихъ русскихъ рукописей*. С.-Петербургъ: Типография М. М. Стасюлевича.

Стоянов, Маньо. 1973. *Украса на славянските ръкописи в България*. София: Български художник.

Харисијадис, Мара. 1966. Грчко-словенски врски на подрачјето на македонската ракописна орнаментика. *Словенска писменост, 1050-годишнина на Климент Охридски*, Охрид: Народен музеј. 111–128.

Щепкина, Марфа. Вячеславовна. 1974. Тератологический орнамент. *Древнерусское искусство. Рукописная книга*. Москва: Наука. 219–239.

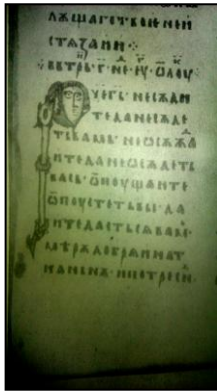
Щепкин, Вячеслав. Николаевич. 1974. *Русская палеография*. Москва: Наука.

Щепкин, Вячеслав. Николаевич. 1906. *Болонская псалтырь*. С.-Петербургъ: Императорска академия Наукъ.

Radijčić, Svetozar. 1950. *Stare srpske minijature*. Beograd: Naučna knjiga.

л. 104р

л. 87р

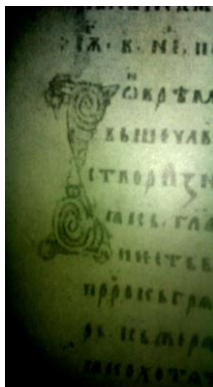
л. 84р

л. 28р

л. 59р

л. 2в

л. 72в

л. 83в

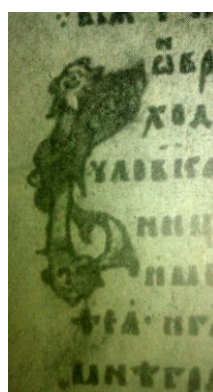
л. 81в

л. 65р

л. 62в

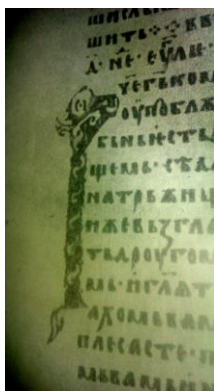
л. 41в

л. 35р

л. 37р

л. 36в

л. 85р

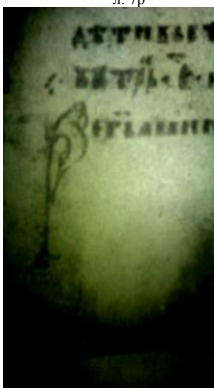
л. 7р

л. 93в

л. 75р

л. 12р

л. 23р

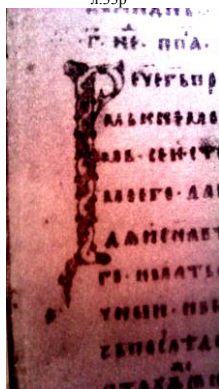
л.33р

л.8в

л.14в

л.5р

л.19р

л.27P

л. 46r

л. 79r

л. 3r

л. 50v